

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ԶԱՓԱԾՈՅԻ ՌԻԹՄԸ ԵՒ ՏԱՂԱԶԱՓԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

Ա. Ազատ եւ Կանոնաւոր Ռտանաւորների տաղաչափական Զեւերը

Նարեկացու ստեղծագործական տարերքին աւելի հարազատ է ազատ ռտանաւորը: Ռիթմի հիմնական միաւորը դառնում է քանաստեղծական տողը: Մի քանի տաղերի մէջ տողի սահմանը գծուած է որոշակի. դրանք պատասխանի ձեւով գրուած տաղեր են, որոնց մէջ տողավերջի քառը մոյմութեամբ կամ փոփոխուած անցնում է յաջորդ տողին: Նոր քառի անցումը ենթադրում է տների քաժամման սահման: Տողի մէջ կարող են լինել թէ՛ կանոնաւոր անդամներ եւ թէ՛ ռիթմական հատոյթներ, քայց տիրապետողն այն է, որ հեղինակն ազատ է ըստ րովանդակութեան կառուցելու տողը՝ տողի իր ցանկացած սահմանի մէջ: Ղազարի յարութեանը մուրիւրուած մի տաղում տողերի երկարութիւնը տատանում է 7-19 վանկերից կազմուած չափերի միջեւ: Ահա՝

*Տղայք գովասանկան
համագգամայն ձիթաստանեան
նստագուարն երգ.*

*Երգ ովսանայաբեր, արքայանեմ
ռահ,*

*Ռահ արքայանեմ ձորձածածուկ
ծիածանին գնացք.*

*Գնացք լուսաշաւիղ, յաւանկաւ
եկք,*

*Եկք հրէակոյտ ծերածողով՝
առքերելով արմաւենեաց ոստ.*

*Ոստ արմաւենեաց վերատուելում
պարգեւողին փառք,*

*Փառք քաղմելոյն վերայ իշոյ
շնորհագարդեալ...*

(Գմտգ, 89-90)

Տողաչափերը թեւ տարբեր են, քայց միատեսակ եւ համամասն միաւորների առատութիւնը մղում է ռիթմի կանոնաւորման: Ազատ ռտանաւորի մոյմ արուեստով են գրուած Նարեկացու «Երգ գարմանալի», «Այլն ծով ի ծով ծիծաղախիտ», «Յանկարծահմեաց հայրաշարժ քղիւսմն», «Աւետիս Մարիամու», «Էն էին անէին» սկսուածով տաղերը:

Նարեկացու գանձերը ազատ ռտանաւորներ են՝ անհասար տողերով, տողերի մէջ՝ տաղաչափորէմ տարբեր անդամների թուով: Անդամների մէջ աւելի յաճախեղէյ են հնգավանկ, փոքր-ինչ պակաս՝ ճառավանկ եւ եռավանկ անդամները: Սովորաբար տողասկզբի անդամները սակաւավանկ են, տողավերջի անդամները ձգտում են կանոնաւորութեան: Հնգավանկ անդամների կանոնաւոր յաջորդականութիւնը յաճախ խախտում է գիտակցաբար միջարկուած երկվանկ կամ եռավանկ ոտով, որը կարծես հատոյթի դեր է կատարում՝ ստեղծելով դադարի պահ: Գանձերի մասերը, որոնք պայմանականորէմ միայն կարելի է տուն անուանել, աւելի դիւրին է գատել, կրկնակների եւ քանակապի տաների շնորհիւ: Համեմատաբար դժուար է որոշել ազատ ռտանաւորի քաժամման սահմանը: Այստեղ տողի սահմանը դառնում է շարահիսակամ միաւորը, որն ինքնուրոյն մտքի աւարտունութիւն ունի, ստորոգելի՝ ների թուարկման զուգահեռներ, յարակրկնութիւններ, հակադրութիւններ, ճարտասանական խօսքի այլ ձեւեր: Նարեկացու գանձերը անյանգ են, քայց

մրանց եղանակները համապատասխանել են այն պահանջին, որ միջին դարերում կոչուել է՝ «ի ձայն ասել» կամ «ի թիւ կարդալ», «ոգել ձայնիւ» եւ այլն: Ահա եկեղեցում նուիրուած գանձից մի հատուած *Գեղ ապանոյն աշտարակ կանգնեալ,*

*Երկաթեղէն սիւն անկործանելի
Եւ պատուար ամուր եղեալ պղնձի,
Ոսկիաձոյլ աշտանակ լուսոյ,
Կղզի պարփակեալ ալեաւք
ամրութեան,*

*Ըստ երկրորդ տեսութեան
եզեկիելի.*

*Նոր հրաւիրմամբ եկեալ ի
ծուրայ,*

*Ի խնդիր իմաստից դիմեալ ի
Սարա*

*Յատարասեմ ազանց Քանանու.
Յաւարընթաց ի Բաբելոնէ
Խոցեալ յոգի՝ սիրով փեսային.
Դուռըն՝ հիւսեալ մայրատախ-
տակաւ,*

*Քարինք բիրեղք՝ ընդ
կարկեհանաց,*

*Պաղպաղունք՝ արփիանկարք
մահարձանաւ արծաթեղինաւ,*

*Քաղաք կենդանի՝ շինեալ աստու-
ծոյ,*

*Հոգւոյն ազդեցմամբ՝ խաւսեալ
Թխուսի.*

Հեռոն պարարտ՝ մածեալ սրբութեամբ:

*Ահա ընկալցիս գաղերս
աղաթից՝ յարմարեալ խնկաւ*

*Յայս յարկ նուիրեալ, սո՛ւրբ
եկեղեցի, աղաչեմք:*

(ԳՆՏԳ, 165–166)

Ակնբերեւ է, որ չափական տատանումները ձգտում են կանոնաւորութեան: Հիմնական անդամը 5–վանկանի է, յաճախդէպ են բառավանկ անդամները. եռավանկ մի բանի ռոֆերը ամանակով կարող են հաւասարուել բառավանկի:

Կարելի է բերել այլ օրինակներ, մինչդեռ եզրակացութիւնը լինելու է նոյնը. գանձերը գրուած են ազատ ոտանաւորով, ուր իշխում է 3–4–5–վանկանի անդամների խառն չափը՝ անհաւասար տողերի մէջ: Խառը տողակարգը, անդամների մէջ վանկների թուի անհաւասարութիւնը, կարճ եւ երկար տողերը լայն հնարաւորութիւններ են ստեղծում բանաստեղծի ստեղծագործական կարողութիւնների ազատ ու անկաշկանդ դրսեւորման համար, միաժամանակ թոյլ տալով խուսափելու միապաղաղութիւնից, կանոնաւոր չափին անհրաժեշտ աւելորդ սպասարկու բառերից: Ազատ ոտանաւորի մէջ բանաստեղծն աւելի մօտ եւ հարազատ է մնում լեզուի քնական տարերքին:

Ձափածո՞յ թէ արձակ են Նարեկացու ներքողները: Բահաթրեանն անվերապա՝ հօրէն չափածոյ է համարել Նարեկացու «ամբողջ աղօթական Մատեանը, ներքողները, գանձերը եւ տաղերը» (27), իսկ Արեղեանը գտնում է, որ գանձերը, ներքողները (մասամբ), ինչպէս նաեւ Մատեանի «էմարական հատուածները մեծ մասամբ» (28) յօրինուած են ազատ ոտանաւորով: Ինձ համար ընդունելի է Արեղեանի տեսակէտը: Բահաթրեանն անտեսում է իսկապէս արձակ գրուած այն հատուածները, որ կան թէ՛ ներքողների եւ թէ՛ Մատեանի մէջ: Բահաթրեանը ներքողներից չի բերել ոչ մի օրինակ: Մինչեւ այժմ էլ ներքողները չեն հրատարակուած տողատուած: Թէ՛ Բահաթրեանը եւ թէ՛ Արեղեանն իրաւացի են, որ գանձերի, ներքողների եւ Մատեանի մէջ իշխում են հնգավանկ անդամները, թէ՛ ի հարկէ, կամ նաեւ այլ չափերով անդամներ՝ զանազան տողակարգերով, ինչպէս նաեւ հատուածներ, որոնց մէջ ոտանաւորը հասնում է գրեթէ անթերի կանոնաւորութեան: Աւելացնեմ նաեւ յանգի գործածութիւնը: Նարեկացին այդ

մասին նշել է թե՛ Մատեանում (Բան ԻԶ, ա) եւ թե՛ ներքողներում: Ապարանից Խաչին նուիրումը ներքողում Նարեկացին ասում է, որ իմէր փոխում է իր խօսքի եղանակը, որպէս զի անցնի «ըստ չափոյ կշռութեան» երգարան օրհնութեան գրելուն: Խաչի ներքողը քաղկացած է քառասունվեց պայմանականօրէն ասած՝ տնեիրից, որոնցից 9-44րդ գրութեան եմ այբբենակարգ բանակապով, աստուածածնին նուիրում ներքողն աւարտուում է մի մաղթանքով, որի բանակապը յօդում է «Գրիգոր»:

Ահա Խաչին նուիրում ներքողի առաջին տունը.

*Աստուածային անբաւ հանճարոյն
ամենանկատ տեսութեան չաջն՝*

*Թարմարական ձեւակերպութեան
քրիստոսեան նշան,*

*Որ եւ սկիզբն գոյանալոյն յէնն
էականս՝*

*Տարածումն յատակաց գետնոյն
կառուցման,*

*Ի գուշակութիւնն բումի օրինակի
Ի կայս բառանկիւն կերպի
հաստատեցաւ:* (ԳՆՄ, 898)

Տողերի մէջ անհաւասար է անդամների թիւը, վանկերի թուով անհաւասար եմ անդամները, քայց, իսկապէս, գերակշռում է հնգավանկ անդամը, հետեւաբար, սա չափածոյ է եւ ոչ թէ արծակ: Ներքողների մէջ չափածոն առաւել քացայայտ է այն հատուածներում, որոնք գրութեան են յանգում: Յանգը որպէս տողի բաժանարար, թոյլ է տալիս տեսնելու, թէ ինչ չափ է գործածել Նարեկացին ներքողների մէջ: Ահա 5-վանկ մի հատուած նոյն Խաչի ներքողից.

Լուսոյ ընդունակ,

Ի փառաց անբակ,

Շնորհացն գտակ,

Մագմանն դիտակ,

Արարչին խօսնակ,

Միջնորդ համարձակ,

Ամուր աշտարակ:

(ԳՆՄ, 405)

Ահա եւ 10-վանկանի /5+5/ երկանդամ.

*Վեհիւն պատկերի կերպիւ
կշռորդեալ,*

*Թեթեւ պարզութիւն հիւթիւ
բաղկացեալ,*

*Տառ տարբերական տողիւ
ձեւացեալ,*

*Տումար տեղեւորի անսխալ
դրոշմեալ,*

*Մատեան մեծութեան շնորհիւ
նկարեալ,*

*Նամակ ընտրութեան բանիւ
բարդացեալ,*

*Արձան անձնական իմաստիւ
գօղեալ,*

*Կնիք մատանւոյ տերամբ
կերպագրեալ:*

(ԳՆՄ, 415)

Յանախաղէպ է նաեւ 15-վանկանի /5+5+5/ եռանդամ չափը. «Նրանեալ ես դու / ի լեզուս անքիծս / ընտրութեան շրթանց», կամ՝ «Խրախացիր / յաւետ հրեւումսօ / քերկրեալդ ի կանայս», կամ՝ «Բարեհամբաւեալ ես / մաքրութեան շաւիղ / նախընթաց կուսից» (ԳՆՄ, 411), ուր վանկերի թուով անհաւասար անդամները կանոնաւորուում են ամանակով: Բաւական է այս չափին աւելացնել մի 5-վանկ անդամ եւս, եւ ռոմանաւոր կը դառնայ 20-վանկանի բառանդամ՝ 5+5+5+5: Սա 10-վանկանի երկանդամ չափի կրկնակին է, որ աւելի լայն հմարաւորութիւն է տալիս ազատ ու նպատակամետ դիմելու տարբեր ռոմերի գուգորդութիւնների, աւելի հեշտ խախտելու վանկերի հաւասարութիւնը եւ այլն: Սովորաբար հնգավանկ անդամները 20-վանկանի չափի մէջ կանոնաւոր եմ լինում 2-րդ եւ չորրորդ հատոյթներում, իսկ առաջին եւ երրորդ անդամները յաճախ լինում են 8-4վանկանի եւ դարձեալ հաւասարուում են ամանակով: Այլ կերպ ասած՝ ռիթմական կանոնաւորութիւնը չի խախտում վանկերի այդ անհաւասարութիւնից: Պակաս վանկեր ունեցող տողը ձգտում է հասնելու 20-ի վրայ՝ սղման շնորհիւ: Այսպէս.

Եւ ի ստեղծորեն / քո եւ համայնից
// հպատակօրէն / ձեռով պաշտեցար, 5+5
// 5+5

Եւ հաստողին / ծագաց աշխարհի
// մայրօրինակ / անուամբ ծայնեցար, 4+5
// 4+5

Եւ մեղուցելոյ / կնոջն առաջնոյ //
առանց յանցանաց / գաւակ գովեցար, //
5+5 // 5+5

Եւ ամենայն / ամբօաց ընտրութեան
// պսակ սրբութեան / դու դաւանեցար,
4+6 // 5+5

Եւ իբրեւ զհանդարտ / երինջ անարատ
// արարչաւանդ / լծոյն մատուցար, 5+5
// 4+5

Եւ իբր յաւանակ / կամաց անբաւին
// սատուածութեանըն հետեւեցար 5+5 //
4+5

Եւ ի խորոց / ծովէ աշխարհի //
շուշանական / շաւղօք անբարձար: 4+5 /
/ 4+5

(ԳՆՄ, 416)

Նարեկացու տողերի մէջ մասնակի տատանումները ոչ թէ տեղան տպաւորութիւն են ստեղծում, ինչպէս արդի բանաստեղծութեան մէջ հաւասար վանկերի կանոնաւոր չափը խախտուելու դէպքում, այլ իբրեւ ազատ ոտանաւորի յատկանիշ՝ խօսքը դարձնում են շարահիւսօրէն ճկուն եւ բնական: Վերապահօրէն ասեմ, որ թեւեւ ը գաղտնավանկը վանկարար չի համարուել Նարեկացու ժամանակ, անտեսուել է իբրեւ վանկ, սակայն դա չի խանգարել, որ ռիթմը ձեռք բերի հանելիքի ներդաշնակութիւն: Ստորեւ տալիս եմ մի հատուած, ուր վանկերի թիւը անդամների մէջ տատանուում է 4-6 վանկերի միջեւ՝ ը գաղտնավանկի հաշուառմամբ.

Ակրն արեւու ի մէջ աշխարհի,
Անձնահամայն իսկապէս ի
հողեղիցի,

Միջնորդ կենդանի դատողին բանի,
Ծիւր նահանջման վշտաց
տագնապի,

Սահման կենաց յընթացըս ախտի,
Ահարոն երկրորդ նորս Իսրայէլի,
Ապաֆիցիչ մահու ի խուճկ

բուրաստանի,

Նշանակ կենաց ի մահու սաստի,
Ցանկ շնչական սատակման վնդի,
Բժշկապետ մարմնոց յօդեալ ընդ

հոգի,

Ջօրութիւն ազդման ի տուր
հագագի,

Նշոյլ փրկութեան շնորհացն
Յիսուսի:

(ԳՆՄ, 442)

Նարեկացուն միշտ էլ մտահոգել է նիւթին համապատասխան ձեւը, ռիթմը, հնչեղանքը, հանգիստութիւնը գտնելու ստեղծագործական խնդիրը: Այն, ինչ առաջին հայացքից թուում է անկատար, յաջող կամ անյաջող ընտրուած չափ, ձեւի նոր փորձ, – այդ բոլորն արդիւնք են ստեղծագործական որոնումների, որոնք այնքան անհրաժեշտ էին գրականութեան նոր հունի բացման գնահատարհին: Նարեկացին ինքն էր յաճախ սահմանում տաղաչափական նոր օրինաչափութիւններ: Դրանք իրենց ցայտուն արտայայտութիւնն են գտել Մատեանում:

Ա. ՂԱԶԻՆԵԱՆ

ԱՂԻՒԻՐՆԵՐ ԵՒ ՄԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

26.- Ավ. Բախարբեան, ճշվ. աշխ., էջ 26:

27.- Նոյն տեղում, էջ 105:

28.- Մ. Արեղեան, հ. Ե, էջ 323: